

SADÂRET'TEN BAŞVEKÂLET'E SADRAZAMLIK

İhsan SATIŞ*

ÖZET

19. yüzyıla kadar, padişaha karşı ülke yönetiminden, tebaanın güvenliğinden, dış politikadan ve savaşlardan sorumlu olan sadrazam, II. Mahmut'un merkezîyetçi reformları neticesinde yetkileri azalmaya başlamıştır. II. Mahmut, sadrazama bütün vekillerin başı olmak üzere başvekil sanını vererek, yetkilerini nezaretler arasında dağıtmıştır. Avrupa'ya ayak uydurma sürecinde sadrazamlık hızla kurumlaşırken asıl işlevi de siyaseti belirlemek ve uygulamak olmuştur. Lakin II. Mahmut'un ölümünden sonra Sultan Abdülmecit, Koca Hüsrev Paşa'yı sadrazam tayiniyle başvekil unvanı kaldırılarak tekrar sadrazam tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bu makalede, 19. yüzyılın ilk yarısında sadrazamlık kurumundaki değişimler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Padişah, Sadrazam, Başvekil, Sadâret.

FROM GRAND VIZIERSHIP TO PRIME MINISTRY

ABSTRACT

The Grand Vizier, who had been responsible to the Sultan for the administration of the country, the security of the subjects, foreign policy and wars up to the 19th century, began to lose prominence as a result of the centrist reforms initiated by Mahmut II. The Sultan appointed the Grand Vizier's as the Prime Minister and distributed his powers among ministries. The Grand Viziership was rapidly institutionalized in the process of adapting to Europe and its main function became determining the politics. However, Sultan Abdulmecit abolished the practice of prime ministry and appointed Koca Hüsrev Pasha as the Grand Vizier after the death of Mahmut II. In this article, the changes in the institution of Grand Viziership in the first half of the 19th century were investigated.

Key Words: Padishah, Grand Vizier, Prime Ministry, Grand Viziership.

---

* Arş. Gör., Tunceli Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Uluslararası İlişkiler Böl. El-mek: ihsansatis@hotmail.com

Giriş

Osmanlı devlet teşkilatında, başlangıçtan beri güçlü bir kurum olan Sadrazamlık, Türk-İslam devletlerinde ve özellikle Selçuklular'da başvezirliğin bir devamı olarak ortaya çıkmıştır¹. İmparatorluğun kuruluş döneminde vezir sayısının ikiye çıkması üzerine vezir-i azamlık oluşturulmuş, Kanuni Sultan Süleyman zamanına kadar kullanılan vezîr-i âzam tabiri yerine “sadr”² kelimesinin makamı ifade eden şekliyle sadâretten hareketle “sadr-ı âlî”, “sadr-ı a’zam” ve “sadâret-penah” deyimleri kullanılmaya başlamıştır³. II. Murat dönemine ait bir gazavatnâmede hem vezîr-i âzam hem de sadr- âzam ibarelerine rastlanır⁴. Bununla birlikte sadrazamların isimlerini kazdırmış oldukları resmi mühürlerde hep vezîr-i âzam tabiri kullanılmış ve bu usul Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir⁵.

Sadrazamlık makamı hakkında XV. yüzyılın ortalarına kadar pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Orhan Bey'in saray mensuplarından Lü'lü'ye paşalık vererek ilmiye sınıfı dışından birinin ikinci vezir yaptığı, böylece Vezir olan Sinâneddin Yusuf'un, ikinci vezirin atanması üzerine “başvezir” yani “vezîr-i âzam” olduğu bilinmektedir⁶.

Tanzimat öncesinde başlayan yenileşme hareketleri ve özellikle Babiâli'nin yeniden teşkilâtlanıp nezaretlere ayrılması; görev ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesine, dolayısıyla devlet teşkilâtında sadrazamın durumunun da yeniden saptanmasına neden olmuştur. Devletin içinde bulunduğu güçlükler ve dış dünya ile ilişkilerin önem kazanması, İmparatorluğa Batılı çehre verme girişimleri, Batı'yı örnek alan yeni sadrazam tipini doğurdu⁷. Bunun üzerine II. Mahmut yapılan bir düzenleme ile bütün vekillerin başı olmak üzere “sadâret” isminin, konumuyla uygun bir şekilde “başvekâlete” dönüştürülmesine karar vermiştir. 30 Mart 1838'de Dâhiliye Nâzırı Akif Paşa'nın hastalığı nedeniyle görevlerini yerine getirememesi üzerine azledilmesiyle Başvekâlet, dâhiliye nezaretine ilave edilerek Sadrazam Mehmet Rauf Paşa'ya tevcih edilmiştir⁸.

¹ Aydın Taneri, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 8, (1967), s. 75-186.

² Sadrazam, “sadr” ile a'zâm” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Sadr, Arapça'da ön, en ileri, yukarı, üst, baş demek olduğu gibi a'zâm da büyük vezir demektir. Şu halde sadrazam en büyük vezir demek olur (Bkz.Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri**, III, İstanbul 1983, s. 81; Ferit Develioğlu, “Sadr”, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 2009 s. 908).

³ T.H., “Vezir” **MEB. İslam Ansiklopedisi**, XVIII, İstanbul 1993; Ahmet Emin Yaman, “Sadr-ı Âzamlık”, **Türkler**, XIII, Ankara 2002, s. 577; Mehmet İpşirli, “Sadrazam”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, XXXV, İstanbul 2008, s. 414-415.

⁴ **Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemed Hân İzladı ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavât-nâme**, (Haz. Halil İnalçık ve Mevlüt Oğuz), Ankara 1989.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara 1988, s. 177.

⁶ Aydın Taneri, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i Â'zamlık (1299-1453)**, Ankara 1974, s. 43. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, I. Murat zamanında vezir sayısının artmasıyla Kara Halil Hayrettin Paşa'nın veziriazam olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Uzunçarşılı, tarihlerin aynı zatı Osmanlıların ilk veziri olarak zikretmelerini de kendisinin idari, askeri bütün işlerde padişahın vekil-i mutlakı olmasından kaynaklandığını ileri sürer. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **age.**, s. 112; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Tarihine ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalaa”, **Bellekten**, C. 3, S. 9, (1939), s. 99-106.

⁷ Ahmet Emin Yaman, **a.g. madde (md)**, s. 577.

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Hatt-ı Hümayun (HH), 470/23003; Takvim-i Vekayi (TV), 4 Muharrem 1254, Def'a: 163; Ahmet Lütfi Efendi, **Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi**, (Haz. Yücel Demirel), V, İstanbul 1998, s. 113-114; Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, İstanbul 1993, s. 26-27. Bu kurumunu yeni durumu belgede şöyle ifade edilmektedir; “Mübtegay-ı hasail-i bergüzide-i bende pervert-i mülükâneleri üzre sâye-i inayetvaye-i şâhânelerinde müstahdem ve müstes'ad olmadığım hizmet-i sadâret ünvanının bi't-tebdil

1838'de sadâretin başvekâlete dönüşmesiyle Dâhiliye Nezâreti'nin işleri de başvekâlete devredilmiş, muamelâtın artması üzerine, arz odasında faaliyetlerini yürüten arz odası mürafa'âsı da şeyhülislamlığa nakledilmiştir⁹.

II. Mahmut'un ölümü ve Sultan Abdülmecit'in cülûsunun ertesi günü, yeni padişahın genç ve tecrübesiz oluşundan yararlanan Hüsrev Paşa, Rauf Paşa'nın elinden padişahın mührünü alarak kendisini yeniden sadrazam ilan ettirdi. Böylece kısa bir dönem yürürlükte kalan başvekâlet ortadan kaldırılarak sadâret müessesesi yeniden ihdas edilmiştir (3 Temmuz 1839)¹⁰.

Sultan Abdülmecit'in kendisini Hüsrev Paşa'ya ferman verir bulunduğu durumun gerçeği şu cümle açık olarak ifade etmektedir: “*Kendi irademle seni tam bir hareket serbestliği ile birlikte iç işleri, dış işleri, mali veya askeri işlerin hepsini teşmil eden mübeccel bir makam olan sadrazamlık ile âli ve mutlak vekâlet seçtim ve atadım*”¹¹.

Hüsrev Paşa'nın yeniden sadrazam olmasıyla tekrar kurulan sadrazamlık, 4 Kasım 1922'de son sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın istifası ile sadrazamlık kurumu fiilen ortadan kalkmış, bu görevi Ankara hükümetinin başvekili devralmıştır¹².

Sadrazamın Görev ve Yetkileri

Sadrazam, padişahın “vekîl-i mutlakı” olmaları itibariyle çok geniş yetkilere sahip olup, icraatında sadece padişaha karşı sorumludur. Fatih Kanunnâmesi'nde vüzeranın ve ümeranın başı olduğu, cümlenin ulusu, cümle işlerin vekil-i mutlakı bulunduğu, teşrifatta herkesten önde geldiği belirtilmiştir¹³. XV. yüzyıl ortalarında sadrazama tanınan oldukça kapsamlı bu yetki uygulamalarla ve daha sonraki dönemlere ait kanunnamelerle de teyit edilmiştir. XVII. yüzyılın ilk yarısına ait Tevkîi Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nde belirtildiği gibi ilmiye tevcihleri de olmak üzere bütün tayin ve aziller, terfiler sadrazamın yetkisindedir¹⁴.

başvekâlet memuriyeti cedidesi inzamamı ile dâhiliye nezâreti huzur-ı hümâyun şevket-mekrun-ı zillulâhilerinde tevciye ve ihsân-ı hümâyun mülûkâneleri buyrulurak...(BOA, HH, 471/23065).

⁹ Mehmet İpşirli, “Bâbiâli”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, IV, İstanbul 1991, s. 383; Ali Akyıldız, age., s. 27. Bu durum Takvim-i Vekayi'de şu cümle ile ifade edilmektedir; “*Başvekâlet memuriyeti celile-i cedidesiyle umur-ı dahiliye nezâreti birleşmek hasebiyle arz odası mürafa'âsının dahi bir aher mahale nakli lazım gelmiş ve bu makule davay-ı şer'iyyenin asıl me'haz ve merci olan zat-ı valay-ı fetva-penahi huzurunda rû'viyet ve terafi olunması...*(TV, 11 Safer 1254, Def'a:164).

¹⁰ Ali Akyıldız, age., s. 28.

¹¹ Carter V. Findley, **Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Babıâli (1789-1922)**, İstanbul 1994, s. 143-144.

¹² Mehmet İpşirli, **a.g. md.**, s. 419.

¹³ “*Bilgi ki evvelâ vüzerâ ve ümerânın vezîr-i a'zâm başıdır, cümle ulusudur, cümle umûrun vekil-i mutlakıdır, ve mâlimin vekil-i defterdârıdır, ve ol nâzırdır, ve oturmada ve durmada ve mertebede vezîr-i a'zâm cümleden mukaddemdir*” (Bkz. **Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)**, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 2003, s. 5).

¹⁴ Bu Kanunnâmede: “*Evvel sadrazam olanlar cümleyi tasaddur idüb âmme-i meâlih-i din ü devlet ve kâffe-i nizâm-ı ahvâl-i saltanat ve tenfiz-i had ve kısas ve hapis ve nefy ve envâ-i ta'zîr ve siyâset ve istima'-ı da'va ve icrây-ı ahkâm-ı şer'iat ve def'i mezâlim ve tedbîr-i memleket ve tevciye-i eyâlet ve emâret ve ulûfe ve zeâmet ve timâr ve tevliyet ve hitâbet ve imâmet ve tahsîl ve kitâbet ve cem-i cihet ve taklîd-i kaza ve nasb-ı müvellâ ve tefvîz ve tevkîl ve ta'yîn ve tahsîl ve umûr-ı cumhûr ve tevcihât velhasılmanâsib-ı seyfiyye ve ilmiyyenin tevcih ve azli ve cem-i kaâyây-ı şer'iyye ve örfiyenin istima' ve icrâsı için bizzat cenâb-ı padişahiden vekil-i mutlak ve memâlik-i mahrûsâ-i osmânî ve taht-ı hükümet-i sultâniyyede olan cem-i nâsın üzerine hükme sahib ferman olduğu muhakkaktır...*” şeklinde kaydedilmektedir (“Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi”, **Milli Tetebbular Mecmuası**, III, İstanbul 1331, s. 498).

Turkish Studies

Padişahların seferi terk etmeleri üzerine onlara vekâleten sadrazamlar ordu başkomutan vekili olarak harbe giderler ve kendilerine “serdâr-ı ekrem” unvanı verilirdi. Bu seferlerde sadrazam tam yetki sahibiydi. Katl, kısas ve sürgün dâhil her türlü cezayı verebilirdi. I. Abdülhamit, sadrazam Koca Yusuf Paşa’yı sefere gitmek üzere huzuruna çağırırken; “*Umûr-ı din ü devlet ve mesâlih-i mülk ü millette müstakilen vekîl-i mutlakım ve serdâr-ı ekremimsin*” diyerek yetkisini teyit etmiştir¹⁵. Ancak II. Mahmut’un sadrazamı Reşit Mehmet Paşa’nın 1832’de Konya Savaşı’nda Mısır Valisi’nin ordusuna esir düşmesi neticesinde serdâr-ı ekremlik asker paşalara verilmeye başlamıştır¹⁶.

III. Selim, sadrazamı Şerif Hasan Paşa’ya yolladığı bir hatt-ı hümayunda “*Padişaha lâzım olan vekîl-i mutlak onlara ruhsat-ı kâmile ve istiklâl verüb yazdıklarını icra etmektir. Vekîl-i mutlak olanlar dahi lâzım olan ricâl-i devlet ve ocaklı ve sair hizmet erbabını uydurub her işi ehline ısmarlamakdır ...*” demiştir¹⁷. Sonraları III. Selim sadrazamların yetkilerini bir hayli kısmışsa da, ileride *sened-i ittifâk* ile bu mutlak vekillik hali yeniden teyit olunmuş ve sadrazamların bu yetkileri II. Mahmut’a kadar devam etmiştir¹⁸.

II. Mahmut ülkeyi merkezîyetçi modelde yeni baştan örgütleme çaba harcarken sadrazamlığı ayrı bir kurum olarak görmekteydi. 1832’de Padişah-Sadrazam resmi ilişkilerini kişisellikten çıkarttı. Yazışmaların Babiâli ile Mabeyn arasında yapılmasını öngördü¹⁹. 1838’de ise sadrazam Mehmet Emin Rauf Paşa’ya Başvekâlet sanını verdi. Böylece, bu değişiklikler ile padişahın vekîl-i mutlakı ve onun adına iş görme yetkisini haiz, devletin ikinci adamı olan sadrazam, bir çırpıda vekiller heyetinin başı mertebesine indirilerek mühr-i hümayûnu elinde bulunduran sembolik bir memuriyet durumuna getirilmiştir²⁰. Kısa bir süre sonra Hüsrev Paşa’nın Sultan II. Mahmut’un ölümüne müteakip sadrazamlığı mutlak olarak ele geçirmesi, sadece II. Mahmut’un başvekil denemesini sona erdirmekle kalmadı. Ayrıca sadrazamın vekîl-i mutlakası olan geleneksel kavramını geri getirdi. Ancak eskiye göre çok şey değişmişti. Zira artık üstün yetkilerle yerini nispeten uzman vekiller ve bunlara fikir veren ve proje üreten meclise bırakmıştır²¹.

Tanzimat’ın ilk yıllarında Babiâli kavramı yerleşirken sadrazamlık da anonimleşmekteydi. Ayrıca makamın yetkileri de eleştiriye açılmıştı; “*Re’y-i vâhid fikr-i münferid ile bunca mesâlih-i mülk ü milletin idaresinin hata ve hatardan masûn olamayacağından...*” yani tek oy ve tek görüşle yönetimin hatadan uzak tutulamayacağı ileri sürülmekteydi²². Buna karşılık sadrazamın ve nazırların hayatları güvenceye alındı. II. Mahmut’un idama gönderdiği Benderli Ali Paşa’dan sonra, altmış yıldan fazla bir zamanda hiçbir sadrazama ilişilmemiştir.

Islahat Fermanı’nın girişinde Ali Paşa’ya “*Halifemizin Sarayının payelerini dağıtan zat-ı âlileri siz*” ve padişahın “*ikinci şahsiyeti*” olarak hitap ediliyordu. Tanzimat döneminin sadrazamları, sadrazamlığı tam bu seviye muhafaza etmek istiyorlardı. Örneğin Tanzimat dönemin önde gelen sadrazamlarından Ali Paşa, padişahın sadece bakanlıkla ilgili atamalarda değil, kâtiplerin ve saraydaki diğer hizmetçilerin atanmasını da kendisine danışılması için ısrar etmekle dikkat çekiyordu²³. Bununla

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s. 158; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı**, Ankara 1988, s. 103.

¹⁶ Tanzimat’tan sonra serdâr-ı ekrem unvanıyla tam salâhiyetle ordu baş komandan olarak Kırım Harbi’nde Ömer Paşa ve daha sonraki Rus seferinde de Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa bulunmuştur (Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, s. 158).

¹⁷ Enver Ziya Karal, **Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları**, Ankara 1999, s. 39.

¹⁸ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl**, Ankara 1963, s. 80.

¹⁹ Necdet Sakaoğlu, “Padişahlık ve Sadrazamlık Kurumu” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, V, İstanbul 1985, s. 1284; Mehmet İpşiri, *agmd.*, s. 418.

²⁰ BOA, HH, 470/23003; TV, 4 Muharrem 1254, Def’a: 163.

²¹ Ali Akyıldız, *age.*, s. 28.

²² BOA, Sadâret Divân-ı Mühimme Kalemi (A. DVN. MHM), 1/9.

²³ Carter V. Findley, *age.*, s. 144.

birlikte, Babîâli'nin parçaları arasındaki farklılaşma sürdükçe sadrazamlık, kendisini doğrudan bağlı ve başka bir bakanlığa bağlı olmayan çeşitli daireleri toplama açısında değişmeye başladı. Bunların en önemlisi sadrazam müsteşarının makamıydı. Bu memuriyetin tarihi 1838'te Başvekile gördüğü işlerde yardımcı olmak amacıyla beşvekâlet mu'âvinliği memuriyetine Kani Beyi'in atamasıyla başlamıştır²⁴. Bu memuriyet bütün diğer maiyet memurlarının üzerinde olup, *rütbe-i ulânın* en önündeki rütbeydi²⁵. Ancak başvekâlet ve Dâhiliye Nezareti'nin birleşmesi ve nezaretin de müstakil müsteşarı olması nedeniyle başvekâlet mu'âvinliğinin gereksizliği göz önüne alınarak muâvinlik kaldırılmıştır²⁶.

1850'li yıllarda hükümet organlarının düzenlenmesi gibi çetin bir sorun gündeme getirilmiştir. Örneğin dâhiliye nezaretinin vilayet üzerindeki merkezi denetimi kabul edildi. Bunun anlamı, o güne dek sadrazama karşı sorumlu bulunan valilerin, Dâhiliye nezaretine bağlanmalarıydı. Maarif, Nafia ile Ziraat ve Ticaret Nezaretleri de bu yıllarda kuruldu. Meclis-i Vükalâ'nın kadrosu yeni nazırlıkla genişlerken sadrazamlığın yetkileri de giderek paylaşıyordu²⁷.

Sadrazamın Tayin ve Azledilmesi, Padişah ile İlişkileri

Sadrazam, Osmanlı devlet teşkilatında padişahтан sonra gelen en yüksek rütbeli kişidir. “*Memâlik-i mahrusada sakin ibadullah cânib-i rabbi izzetten taraf-ı padişahîyye vedia ve ameni*” idi. Bu emaneti hak ve adalet esaslarına göre idare etmekte padişahтан sadrazama devredilmektedir²⁸.

Sadrazam bir hatt-ı hümayun ile tayin olunurdu. Bu hat, vükelâ önünde okunduktan sonra sadrazam işe başladığı. Sadrazamlığın sembolü mühür-i hümayundur. İnce zincire bağlı ve altın kese içinde bulunan bu mühür alındığı gün sadrazam azledilmiş olurdu. Mühür bu kadar önemli olduğu için sadrazamlar ceplerinde taşırlar, hatta gece uyurken dahi koyunlarında saklarlardı. Ali Paşa'nın hamama bile mühür ile girdiği rivayet edilir. Sadrazamın azli veya ölümü halinde genellikle ikinci veya üçüncü vezir sadârete tayin edilirdi. Bazen diğer vezirlerin, hatta eyalet vezirlerinden bile sadârete tayin edilenler olurdu²⁹. Valilikten sadrazamlığa getirilenler İstanbul gelinceye kadar saraydaki bir yetkili sadâret kaymakamlığa tayin edilirdi. Mesela, Çıldır valiliğinden naklen Çıldır Mutasarrıflığına gelen Benderli Ali Paşa, sadrazamlığa getirildiği zaman İstanbul'a gelene kadar sadâret kaymakamlığı vezaret payesiyle ileride sadrazam olacak olan Kapucubaşı Hacı Salih Ağa tayin edilmiştir³⁰.

II. Mahmut 30 yıl süren padişahlığı esnasında 17 defa sadrazam değiştirdi. Memiş Paşa'nın sadrazamlığı en kısa sürenidir: 39 gün devam etmiştir. Mehmet Emin Rauf Paşa'nın sadâreti ise en uzun olanıdır: toplam 5 defa sadârete gelmiş olup, 13 yıl 5 ay 6 gün sürmüştür.

Sadrazamların görevden alınma sebepleri arasında gerçekten azli gerektirenler olduğu gibi çok basit ve gereksiz sebeplerle görevden alınanların sayısı az değildir. Mesela Sultan Abdülmecit

²⁴ Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, V, s. 122. Muavinliğe meclis-i vâla üyeliği üzerinde kalmak ve işlerinde fırsat buldukça oraya devam etmek şartıyla atanan Mustafa Kani Bey, meclis üyeliğinde almakta olan 12.500 kuruşa 12.500 daha eklenerek 25.000 kuruş maaşla göreve başlamıştır (Bkz. BOA, Ayniyat Defteri, No:796, s. 50).

²⁵ Ali Akyıldız, *age.*, s. 28.

²⁶ BOA, HH, 485/23790; TV, 3 RA 1255, Defa 179. Başvekâlet muâvinliği kaldırılmasıyla Kani Bey 12.500 kuruş maaşla meclis-i vâlay-ı ahkâm-ı adliye memuriyetine devam etmesi kararlaştırılmıştır (Bkz. BOA, HH, 759/35875; BOA, Ayniyat Defteri, No: 796, s. 184).

²⁷ Necdet Sakaoğlu, *agmd.*, s. 1284.

²⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara 1988, s. 105.

²⁹ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, (Edr. Ekmeleddin İhsanoğlu), *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, İstanbul 1999, s. 164-165; Enver Ziya Karal, *age.*, s. 105.

³⁰ İsmail Hami Danişmed, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, V, İstanbul 1971, s. 72.

zamanında Kıbrıslı Mehmet Paşa, valide sultanın irtikâbından bahsedince, Sultan Abdülmecit “*bu herif benim ölmüş validemden ne istiyor*” diye hiddetlenmiş Paşa’yı azletmiştir³¹. Ayrıca yaşlılık, dirayetsizlik, sert davranma, geçimsizlik ve hepsinden önemlisi sefer sırasındaki başarısızlık görevden alınmanın başlıca sebepleridir³². Sadrazam Reşit Mehmet Paşa 1832’de Konya Savaşı’nda Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki orduya yenilmesi ve esir düşmesi üzerine azledilmiştir (18 Ağustos 1833)³³.

Sadrazam değiştirmeye sevk eden başlıca sebeplerden biri de yabancı müdahalesi olmuştur. Tanzimat’a kadar Osmanlı devleti dış siyasette umumi olarak inziva siyaseti takip ettiği için bu gibi tesirlerden oldukça uzak kalmıştır. Fakat Tanzimat’tan sonra devletlerarası dengeden yararlanmak istemiştir. Özellikle Kırım Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa ile ittifak, bu iki devletin İstanbul’daki elçileri arasında Babiâli nezdinde zorlu bir nüfuz mücadelesinin başlamasına neden oldu. Osmanlı devlet adamları da İngiliz ve Fransız siyasetine taraftar olmak üzere ikiye ayrılmışlardır³⁴.

Sultan Abdülmecit zamanında İngiliz siyasetinin başlıca taraftarı Mustafa Reşit Paşa’dır. Fransa siyasetine taraftar olanlar da Ali Paşa, Fuat Paşa ve Kıbrıslı Mehmet Paşa’dır. Sultan Abdülmecit İngiliz ve Fransız elçileri vasıtasıyla yaptıkları baskı derecesine göre bu iki gruptan bir paşayı sadrazamlık mevkiine getirirdi.

1856 Islahat Fermanı ve sonrası, İngiliz ve Fransız hükümetleri ve dolayısıyla elçilerinin imparatorluk üzerindeki etkileri iyice arttı. Uygulamasını uygun gördükleri kanunları bile hazırlamaya kalkıştılar. Bu durum ve dış ilişkilerin çok yönlüleşmesi, imparatorluğu yeni tip sadrazam tayinine yönetti³⁵. Artık sadrazamlar mülkiyeden gelen, Fransızca öğrenmiş, Avrupa diplomasisine öncelik veren devlet adamlarından seçiliyordu. 1838-1861 yılları arasında sadârete getirilen sadrazamlar eğitimini tamamen veya kısmen Avrupa’da yapmış, birçoğu Babiâli Tercüme Odası’nda yetişmiştir. Sadârete gelmeden önce birkaç defa nazırlık yapmış, yurt dışı görevlerinde bulunmuştur. Tanzimat döneminde Mustafa Reşit Paşa ve onun yetiştirmesi Mehmet Emin Ali Paşa ve Fuat Paşa sadâret makamına yepyeni bir anlayışla itibar kazandırıp ekol oluşturmuş, özellikle Ali Paşa’nın sadârette geliştirdiği sistem uzun süre düstur kabul edilmiştir.

Tablo 1: Sadrazamların Aldığı Eğitim ve Bildikleri Yabancı Diller

Sadrazamlar	Eğitim	Yabancı Dil
Mustafa Reşid Paşa	Medrese, Babiâli Kalemî	Arapça, Farsça, Fransızca
İbrahim Sarım Paşa	Babiâli Kalemî, Avrupa	-
Mehmet Emin Ali Paşa	Babiâli Kalemî, Avrupa	Fransızca
Damad Mehmet Ali Paşa	Askerî	-
Pravişteli Mustafa Naili Paşa	-	-
Kıbrıslı Mehmet Paşa	Askerî, Avrupa	Arapça, Farsça, Rumca, Fransızca
Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa	Askerî	Fransızca
Keçecizâde Fuad Paşa	Askerî, Babiâli Kalemî	Fransızca, Latince

³¹ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 107.

³² Mehmet İpşirli, *agmd.*, s. 416.

³³ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı 1831-1841*, Ankara 1988, s. 64.

³⁴ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 107-108.

³⁵ Ahmet Emin Yaman, *age.*, s. 141.

Sadrazam, padişah huzuruna protokol kurallarına uyarak girer, çeşitli konuları görüşürdü. Sadrazamın saraya gelip, “arz-ı ubûdiyet” etmesi hem bir görev, hem de bir zorunluluk idi. Sorunları arz etmek gerekçesiyle sadrazamın Cumartesi ve Salı günleri saraya gelmesi de adettir. Saraya geldiğinde vükelâ odasına gidip, padişah tarafından kabul edilmeyi bekler, huzura yalnız ve silahsız girerdi. Huzura giren sadrazam, padişahın izni ile oturur, padişah ayağa kalktığı anda ayrılma zamanının geldiği anlardı³⁶.

Sadrazamlar padişaha arzlarını telhis veya takrir denilen yazılar ile sunarlardı. Telhisin, arz üzerine telhis, müstakil telhis gibi türleri vardır³⁷. Telhislerin hazırlanması reisülküttabın görevi olup hazırlandıktan sonra telhisler genellikle padişahı yormamak, açıkça meramı ifade etmek üzere sade bir ifade ve iri nesihle yazılarak saraya gönderilir, padişahın üzerine yazacağı çoğu zaman “manzumum oldu”, “verilsin”, “verdim”, “tedarik edersin”, “zamanı değildir”, “berhüdar olasin”, “olmaz” gibi hatt-ı hümayunu yazarak iade etmesinden sonra sadrazam uygulamaya koyardı³⁸. II. Mahmut döneminde 1832 yılında “irâde-i seniyye” uygulaması ile sadrazamlar doğrudan padişaha hitaben telhis göndermek yerine Mâbeyn Hümayûn başkâtibine sadaret tezkiresi yollayıp padişah iradesini irade hâmişi şeklinde başkâtipten almış, böylece Padişaha-Sadrazam ilişkilerinde yeni bir uygulama başlamıştır³⁹.

Sultan II. Mahmut’a kadar sadrazamların kıyafeti, üzerine ince Hind tülbendi sarılmış ve dört parmak eninde sırma şeridi bulunan kallavî külah, “üst” denen dört kollu ağır sırma işleme (seraser) kaplı kürk, kuşak arasında padişahın hediyesi olarak taşınan kıymetli taşlarla bezenmiş hançerdi⁴⁰. Mehmet Sait Gâlib Paşa sadârete getirildiği zaman kendisine seraser kaplı samur kürk giydirilmiştir⁴¹. II. Mahmut Türkiye tarihinde mühim bir dönüm noktası olan “kıyafet kanunu”nu yayınlayarak, ilmiye sınıfı hariç bütün devlet memurlarının fes, pantolon ve ceket giymelerini istemiştir⁴². Bu yeni kıyafetleri ilk giyen sadrazam Reşit Mehmet Paşa olmuştur⁴³.

Sadrazamlar 1848’ye kadar vükelalık nişan taşımaktaydılar. Bu tarihten sonra yapılan bir düzenleme ile eldeki nişanların darphane-i amireye teslim edilerek, yerine sadârete mahsus nişan verilmeye başlanmıştır⁴⁴.

Sadrazamlar	Kökene	Başlama Tarihi	Ayrılma Tarihi	Sadâret Süresi
Kör Yusuf Ziyaüddin Paşa	Gürcü	30.08.1798	24.04.1805	6 yıl, 7 ay, 25 gün
Hafız İsmail Paşa	Türk	24.04.1805	14.11.1806	1 yıl, 6 ay, 20 gün
Ağa İbrahim Hilmi Paşa	Türk	14.11.1806	18.06.1807	7 ay, 4 gün
Çelebi Mustafa Paşa	Türk	18.06.1807	28.07.1808	1 yıl, 1 ay, 10 gün
Alemdar Mustafa Paşa	Arnavut	28.07.1808	27.11.1808	3 ay, 18 gün

³⁶ Ahmet Emin Yaman, *age.*, s. 128-129.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Orhunlu, **Osmanlı Tarihine Aid Belgeler Telhisler (1597-1607)**, İstanbul 1970.

³⁸ Mehmet İpşirli, *agmk.*, s. 165

³⁹ Arapça bir kelime olan irâde, “dileme, isteme, meram, emir, ferman” manalarını taşır. İrâde-i seniyye ise padişah emri manasına gelmekte ve sözlü ve yazılı olarak ikiye ayrılmaktadır (Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili**, İstanbul 1998, s. 183).

⁴⁰ Necdet Sakaoğlu, *agmd.*, s. 1283.

⁴¹ Nâzım Tektaş, **Osmanlı’da İkinci Adam Saltanâtı Sadrazamlar**, İstanbul 2009, s. 503.

⁴² Necdet Hayta ve Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)**, Ankara 2005, s. 107.

⁴³ Nâzım Tektaş, *age.*, s. 511.

⁴⁴ BOA, A. MKT, 134/97.

Memiş Paşa	Arnavut	22.11.1808	01.01.1809	1 ay, 9 gün
Kör Yusuf Ziya Paşa	Gürcü	01.01.1809	10.04.1811	2 yıl, 3 ay, 9 gün
Laz Ahmet Paşa	Türk	16.03.1811	01.09.1812	1 yıl, 4 ay, 25 gün
Hürşid Ahmed Paşa	Gürcü	05.09.1812	01.04.1815	2 yıl, 6 ay, 27 gün
Mehmet Emin Rauf Paşa	Türk	01.04.1815	05.02.1818	2 yıl, 9 ay, 4 gün
Derviş Mehmet Paşa	Türk	05.02.1818	05.02.1820	2 yıl
Seyyit Ali Paşa	Türk	05.02.1820	28.03.1821	1 yıl, 2 ay, 24 gün
Benderli Ali Paşa	Türk	28.03.1821	30.04.1821	1 ay, 3 gün
Hacı Salih Paşa	Türk	30.04.1821	10.11.1822	1 yıl, 6 ay, 10 gün
Bostacıbaşı Abdullah Paşa	Türk	10.11.1822	10.03.1823	4 ay
Silahtar Ali Paşa	Türk	10.03.1823	13.11.1823	9 ay, 4 gün
Mehmet Said Galip Paşa	Türk	13.11.1823	14.09.1824	9 ay, 2 gün
Mehmed Selim Sırrı Paşa	Türk	14.09.1824	24.10.1828	4 yıl, 1 ay, 10 gün
Topal İzzet Mehmed Paşa	Türk	24.10.1828	28.01.1829	3 ay, 5 gün
Reşid Mehmed Paşa	Gürcü	28.01.1829	18.02.1833	4 yıl, 21 gün
Mehmet Emin Rauf Paşa	Türk	18.02.1833	02.07.1839	6 yıl, 4 ay, 12 gün (II. Sadâreti)
Mehmet Hüsrev Paşa	Abaza	02.07.1839	09.06.1840	11 ay, 7 gün
Mehmet Emin Rauf Paşa	Türk	09.06.1840	20.08.1840	1, 5 ay, 26 gün (III. sadâreti)
Topal İzzet Mehmed Paşa	Türk	04.12.1841	30.08.1842	8 ay, 27 gün (II. sadâreti)
Mehmet Emin Rauf Paşa	Türk	30.08.1842	28.09.1846	4 yıl, 29 gün (IV. Sadâreti)
Mustafa Reşid Paşa	Türk	28.09.1846	29.04.1848	1 yıl, 7 ay
İbrahim Sarım Paşa	Türk	29.04.1848	12.08.1848	3 ay, 13 gün
Mustafa Reşid Paşa	Türk	12.08.1848	26.01.1852	3 yıl, 5 ay, 15 gün (II. Sadâreti)
Mehmet Emin Rauf Paşa	Türk	26.01.1852	05.03.1852	1 ay, 9 gün (V. Sadâreti)
Mustafa Reşid Paşa	Türk	05.03.1852	06.08.1852	5 ay, 1 gün (III. Sadâreti)
Mehmet Emin Ali Paşa	Türk	06.07.1852	03.10.1852	1 ay, 28 gün
Damad Mehmet Ali Paşa	Türk	03.10.1852	10.07.1853	7 ay 11 gün
Pravişteli Mustafa Naili Paşa	Arnavut	10.07.1853	29.05.1854	1 yıl 15 gün
Kıbrıslı Mehmet Paşa	Türk	29.05.1854	23.11.1854	5 ay 25 gün
Mustafa Reşid Paşa	Türk	23.11.1854	02.05.1855	5 ay 9 gün (IV. Sadâreti)
Mehmet Emin Ali Paşa	Türk	02.05.1855	01.10.1856	1 yıl 6 ay (II. Sadâreti)
Mustafa Reşid Paşa	Türk	01.11.1856	06.08.1857	7 ay 7 gün (V. Sadâreti)
Mustafa Naili Paşa	Türk	06.08.1857	22.10.1857	2 ay 17 gün (III. Sadâreti)
Mustafa Reşid Paşa	Türk	22.10.1857	07.01.1858	2 ay 16 gün (VI. Sadâreti)
Mehmet Emin Ali Paşa	Türk	07.01.1858	18.10.1859	1 yıl 9 ay 8 gün (III. Sadâreti)
Kıbrıslı Mehmet Paşa	Türk	18.10.1859	24.12.1859	2 ay 6 gün (II. Sadâreti)
Mehmed Rüşdü Paşa	Türk	24.12.1859	28.05.1860	5 ay 4 gün
Kıbrıslı Mehmet Paşa	Türk	28.05.1860	06.08.1861	2 ay 9 gün (III. Sadâreti)
Keçecizâde Fuad Paşa	Türk	18.02.1833	02.07.1839	6 yıl, 4 ay, 12 gün (II. Sadâreti)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Sadrazamın Gelir Kaynakları ve Giderleri

Osmanlı sadrazamı, devlet teşkilatı içinde en yüksek makamda bulunması ve padişahın vekil-i mutlakı olmasından dolayı kendisine tahsis edilen önemli gelir kaynakları bulunmaktadır. Sadrazamın başlıca gelir kaynağı kendisine tahsis edilen haslardır. Kelime manası geçim yolu, geçim vasıtası demek olan Has, devlet tarafından araziden alınan gelirin öşrü ile kanun gereğince yıllık olarak verilen veya bir bölgenin gelirlerinin tahsisi demek olan maaştan ibarettir⁴⁵. Has dışında pişkeş, câize ve hediye türünden başka gelirleri de vardır. Ayrıca her sene padişaha pişkeş ve haraç geldiği zaman sadrazam, defterdar ve kubbe vezirlerine de derecelerine göre para ve hediye verilirdi⁴⁶.

Fatih Kanunnâmesi'nde sadrazam senede bir milyon iki yüz bin akçe maaş alabilirdi⁴⁷. Bundan bir asır sonra Âsafname'de sadrazamın yıllık bir milyon iki yüz akçe has tayin edildiği, bunun iki milyona çıkabileceği, hediye ve câizelerle en fazla yirmi yüke yakın akçe olabileceğini belirtilmektedir⁴⁸.

Has gelirleri daha sonraki dönemlerde kısmen enflasyon, kısmen sadâretin önemi sebebiyle hayli artış kaydedilmiştir. Sadrazamın tayinlerde aldıkları câizenin miktarı milyonlara ulaşan büyük gelirlerdi. Bu sebeple sadrazam genellikle padişahattan sonra devletin en zengin yetkilileriydi⁴⁹. Sultan I. Ahmet'in sadrazamı Nasuh Paşa padişah tarafından katledildiği zaman incilerle dolu küçük sandıklar, bir milyondan ziyade duka altını ve o miktarda gümüş ve altın, gümüş işlemeli murassa bin on sekiz kılıç, İran ve Mısır halıları, ipekli ve kadife mensucat ile dolu mahzenler, dört yüzü Arap kızrağı olmak üzere bin yüz at, bin sekiz yüz deve ve vb. malı vardı⁵⁰. Buna rağmen Tanzimat dönemi sadrazamlarından Keçecizade Fuat Paşa vefat ettiğinde bir sahilhâne, bir çiftlik ve Beyoğlu'nda bir hanesi vardı⁵¹. Meşrutiyet dönemi sadrazamlarından Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa öldüğünde ise sadece 26 lira 12 şilin 1 kuruş değerinde eşyası vardı⁵².

Sultan II. Mahmut zamanında sadrazamlık kurumunda yapılan değişiklikler ile yetkileri sınırlandırılmış olup, kısmen paylaşılmıştı. Buna paralel olarak sadrazamın gelir kaynaklarına da sınırlamalar getirilmiştir. İlk kez Başvekil olarak atana Rauf Paşa'ya Dahiliyye Nezareti için 75.000, başvekâlet için ise 25.000 kuruş olmak üzere 100.000 kuruş maaş bağlanmıştır⁵³. Ayrıca sadâretin verilmekte olan ekmek, arpa ve saman tayinatı da bu düzenlemeler ile beraber kesildi⁵⁴. Lakin kısa bir müddet sonra sadâretin tekrar kurulmasıyla tayinat da yeniden verilmeye başlamıştır⁵⁵.

⁴⁵Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara 2003, s. 92; Aydın Taneri, **age.**, 79.

⁴⁶ **Kanunnâme-i Âl-i Osman**, s. 20; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, s. 164.

⁴⁷ Fatih Kanunnâmesi'nde, "*ve vüzarâm on iki kere yüz bin akçe ile olalar, hâs ol-mikdâr ta'yin oluna*" (Bkz. **Kanunnâme-i Âl-i Osman**, s. 20).

⁴⁸ Lütfi Paşa, **Asafname**, (Haz. Ahmet Uğur), Ankara 1982, s. 17; Mübahat S. Kütükoğlu, "Lütfi Paşa Âsafnamesi", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul 1991, s. 71.

⁴⁹ Mehmet İpşirli, **agmd.**, s. 418.

⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **age.**, s. 167.

⁵¹ Emine Gümüşsoy (2006), **Keçecizade Mehmed Fuad Paşa**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s. 124.

⁵² Mehmet Demiryürek, "Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa Hakkında Bazı Notlar ve Kâmil Paşa'nın Terekesi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt. 25, sayı: 40, s. 77.

⁵³ BOA, Mâliyeden Müdevver Defter, No. 08999, s. 8.

⁵⁴ Ali Akyıldız, **age.**, s. 27.

⁵⁵ "*nân-ı aziz ve kömür ve arpa ve saman tatbiken ol-mikdâr erzak ve eşyanın tahsisi hususuna lede'l-istizân ol-veçhile iktizasının icrasına idare-i şahane-i müteallik buyrulmuş olmağla...*"(BOA, Ayniyat Defteri, No: 766, s. 47).

Sadrazamların gerek divan erkânı ve gerek birûn ricali vali, sancak beyi sairenin tayinleri dolayısıyla yukarıda da belirttiğimiz gibi câize olarak her tayinden muayyen tahsisatları vardı ki bu miktar 18. yüzyıl sonuyla 19. yüzyıl başlarında teşrifat kayıtlarında görülmektedir. Lakin 1843'te has, pişkeş, câize, avâid alınması kaldırılarak sadrazama maaş bağlanmıştır⁵⁶. Vüzerâdan olan vükelânın altmış bin kuruştan yüz bin kuruş, "bâlâ" rütbesine sahip olanların da otuz bin kuruştan elli bin kura kadar maaş ve ayrıca ekmeç ve et tayinatları alınmaya başlanmıştır⁵⁷.

Sadrazam giderlerinin başında kendi dairesi ve diğer kapı halkı harcamaları gelmektedir. Sadrazamlar 500, 1.000 hatta bazen 2.000 kişilik kapı halkına sahip olabilirdi. Bunlara yapılan masraflar çok büyük miktarlara ulaşmaktaydı. Tanzimat döneminde bu durum yeni bir yapılanmaya gidilerek, sadrazamın maiyetlerinin maaşlı devlet memuru olmasıyla giderleri azaltılmıştır⁵⁸.

SONUÇ

19. yüzyıla kadar padişahın vekil-i mutlakı, serdar-ı ekremi olan sadrazam, Tanzimat öncesinde başlayan yenileşme hareketiyle başvekâlet sanını alarak vekiller heyetin başı konumuna getirilmiştir. 1838'de II. Mahmut Dâr-ı Şura-yı Babîâli ve Meclis-i Vâlâ-yı Âhkâmı Adliye'yi kurarak sadrazamlığı tasfiye edip güç odağının yerini değiştirmeye çalışmıştır. Lakin II. Mahmut'un vefat etmesiyle sadârete getirilen Hüsrev Paşa başvekâlet sanını kaldırmakla kalmamış, padişahın vekil-i mutlakı olan geleneksel kavramı da geri getirmiştir. Ancak yine de eski gücünü kısmen de olsa kaybetmiş, kurulan meclisler arasında paylaşılmıştır.

Tanzimat döneminin merkezîyetçi reformlarından sonra sadrazamın konumunu değiştirmekle birlikte, gelir giderleri ve giyimlerinin de değiştiğini görebiliyoruz. Nitekim ilk zamanlarda serdar-ı ekram olarak savaşa giden sadrazam bu dönemde savaşa gitmeyerek asker paşalar gönderilmiştir. Aldıkları has, pişkeş, câize ve avâid kaldırılarak maaş bağlanmış. Giydikleri seraser kaplı samur kürk yerine fes, pantolon ve ceket giymişlerdir.

Osmanlı tarihinde 295 kez sadâret değişikliği yapılmıştır. Bazı kişilerin sadâret makamına birden fazla, dokuza kadar sadârete geldiği için, sadrazam olan kişi sayısı 218'dir. İncelediğimiz dönemde ise 44 defa sadâret değişikliği olmuş olup, 30 kişi sadrazam olmuştur. Bu sadrazamlardan 22'si Türk, 4'ü Gürcü, 3'ü Arnavut ve 1'i Abaza kökenlidir. 30 sadrazamdan biri idam, biri yenîçerilerin saldırısı sonucu geri kalan 28 kişi de normal yatakta ecelleriyle ölmüştür.

Devletin iç ve dış sorunlarının arttığı, savaşların başarısızlıkla sonuçlandığı ve otorite boşluğundan doğan iktidar mücadelelerinin fazlaştığı bunalım dönemlerde sadrazam değişikliği sıklaşmıştır. 1800-1861 yılları arasında sadâret makamına en çok Mehmet Emin Rauf Paşa ve Mustafa Reşit Paşa gelmiştir. Esasen Tanzimat döneminde dış politikada hangi devletle ilişkiler iyi tutulmak istense ya da hangi devletin baskısı fazla olursa o devlete taraftar olan sadrazam sadârete getirilirdi. Mustafa Reşit Paşa İngiliz yanlısı, Ali Paşa ve Fuat Paşa ve Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın da Fransız yanlısı olduğu bilinmektedir. Fakat şu da kesindir ki, sadrazamlığın içteki ve dıştaki saygınlığı, her zaman bu makama getirilen kişilerle orantılı olmuştur.

⁵⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s. 165.

⁵⁷ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, (Haz. Cavid Baysun), Ankara 1991, s. 18.

⁵⁸ Mehmet İpşirli, *agmd.*, s. 418; Ahmet Emin Yaman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sadr-ı Azamlık 1876-1922*, Ankara 1999, s. 178.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)

Sadâret Divân-ı Mühimme Kalemi

A.DVN. MHM, 1/9

Sadâret Mektubî Kalemi

A. MKT, 134/97.

Hatt-ı Hümayun

HH, 470/23003

HH, 471/23065

HH, 759/35875

HH, 485/23790

Mâliyeden Müdevver Defter

MMD, No. 08999.

Ayniyat Defteri

AYN, No:796

AYN, No: 796

AYN, No: 766

2. Gazeteler

Takvim-i Vekayi

TV, 4 Muharrem 1254, Def'a: 163

TV, 11 Safer 1254, Def'a:164

TV, 4 Muharrem 1254, Def'a: 163

TV, 3 RA 1255, Def'a 179

3. BASILI KAYNAKÇA

“Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi”, **Milli Tettebular Mecmuası**, III, İstanbul 1331, s. 497-544.

Ahmet Lütfi Efendi, **Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi**, (Haz. Yücel Demirel), V, İstanbul 1998.

AKYILDIZ Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, Eren Yay., İstanbul 1993.

ALTUNDAĞ Şinasi, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyamı 1831-1841, Türk Tarih Kurumu Yay. (TTK)**, Ankara 1988.

Cevdet Paşa, **Tezahir 1-12**, (Haz. Cavid Baysun), TTK Yay., Ankara 1991.

DANIŞMED İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi**, V, İstanbul 1971.

- DEVELİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Yay., Ankara 2009.
- DEMİRYÜREK Mehmet, “Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa Hakkında Bazı Notlar ve Kâmil Paşa'nın Terekesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt. 25, sayı: 40, s. 50-105.
- FİNDLEY Carter V., **Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Babîâli (1789-1922)**, İz Yay., İstanbul 1994.
- GÜMÜŞSOY Emine (2006), **Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- HALAÇOĞLU Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, TTK Yay.** Ankara 2003.
- HAYTA Necdet ve Ünal, Uğur, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)**, Gazi Yay., Ankara 2005.
- İNAL İbnülemin Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, I, İstanbul 1982.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Babiâli”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, IV, İstanbul 1991, s. 378-386.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, (Edr. Ekmeleddin İhsanoğlu), **Osmanlı Devleti Tarihi**, I, İstanbul 1999, s. 139-279.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Sadrazam”, **TDV. İslam Ansiklopedisi**, XXXV, İstanbul 2008, s. 414-419.
- Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)**, Haz. Abdülkadir Özcan, Kitapevi Yay., İstanbul 2003.
- KARAL Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, VIII, TTK Yay., Ankara 1988.
- KARAL Enver Ziya, **Selim III'ün Hatt-ı Hümayûnları**, TTK Yay., Ankara 1988.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S., “Lütfi Paşa Âsafnâmesi”, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul 1991, s. 49-99.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S., **Osmanlı Belgelerinin Dili**, Kubbealtı Yay., İstanbul 1998.
- Lütfi Paşa, **Asafnâme**, (Haz. Ahmet Uğur), Ankara 1982.
- MUMCU Ahmet, **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl**, Phoenix Yay., Ankara 1963.
- NİŞANYAN Sevan, “Son Sadrazamlar”, **Toplumsal Tarih**, S: 42, (1997), s. 36-46.
- PAKALIN Mehmet Zeki, **Tarih Deyimleri ve Terimleri**, III, İstanbul 1983.
- SAKAOĞLU Necdet, “Padişahlık ve Sadrazamlık Kurumu” **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, V, İstanbul 1985, s. 1278-1285.
- T.H., “Vezir” **MEB. İslam Ansiklopedisi**, XVIII, İstanbul 1993, s. 309-314.
- TANERİ Aydın, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 8, (1967), s. 75-186.
- TANERİ Aydın **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i Â'zamlık (1299-1453)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1974.
- TEKTAŞ Nâzım, **Osmanlı'da İkinci Adam Saltanâtı Sadrâzamlar**, Çatı Yay., İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Osmanlı Tarihine ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalaa", **Bellekten**, C. 3, S. 9, (1939), s. 99-106.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara 1988.

YAMAN Ahmet Emin, "Sadr-ı Âzamlık", **Türkler**, C.13, Ankara 2002, s. 577-585.

YAMAN Ahmet Emin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sadr-ı Azamlık 1876-1922**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1999.

Ek-1: BOA, HH, 470/23065; 4 Muharrem 1254/ 30 Mart 1838

بسم الله الرحمن الرحيم
 داخلة تاخري بولنامه حاكمه باشا هر يقدر هذر و در ايت ابراهيم هر چه هلت مزاجي بسيله معالي جسيده استخراجه الورع جدي در كار
 و خصوصيه بوزنه مقدره ظهوره كونه كينر كونه برو سيمه بريمه و جويديا و غرا مشبه امور و دله عديزه مركز ليقنه باق و مقدره اوليقيه
 مجرد سلطه سيمه مركز معاليه و قايه كند و سمن مقدار او في معاليه تقصيه خاز و سمن خازنده اخامت در دوا موقوفه و سمنه سمنه
 ايليك اوزك امور داخلة نقره سمنه سمنه عزله ايجاب ايليك الحاله هذه تجديرا مبول و قوانينه و جويديا و جويديا نقره سمنه سمنه
 منبئيه دولت عديزه مركز كند معاليه نقره سمنه سمنه اولده سمنه سمنه مركز بالظهير ايتي قالمش هر چه به به عجل و كولا نك
 رئيس مقامنده برسي بولنامه اوزك بصاريمه سمدارت ناهي باش و كالت عنوانه سمدارت و سمنه سمنه بر ما موريت سمنه
 اوليويه سمدارت جسيده عامورا اولده و كولا و دقنه و ايجان كوت هر قشيه سمنه سمنه اولده و سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه
 و جويديا سمنه سمنه سمنه سمنه اولده سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه
 نذر سمنه سمنه سمنه سمنه اولده سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه
 سمدارت بولنامه انبات سمدارت و در ايت ايتي اولده سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه
 عديزه كه بيمه و اجراء و نقره سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه
 رويت و تشريقه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه
 قوتيقا الهم سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه

Ek-2: BOA, HH, 471/23065; 13 Muharrem 1254/8 Nisan 1838

"Benim Vezirim;

İşbu takririn manzur ve ma'lûm hümayûnum olmuştur. Muktezay-ı emr-ü-irâde-i şâhânemiz üzere kâffe-i mesâlih-i saltanat-ı seniyyemzin ittifâk ve ittihâdî derun ile rüyetine sarf-ı liyakad eylesiz sabık dâhiliye nazırı Akif Paşaya on beş bin kuruş maaş tayin olunmak üzere ne mahalden tahsisi münasip ise maliye nazırıyla bi'l-muhabere ana göre tesviyesine ibtidâr olsun".

-

نمودیم

هشوی تقدیرک فطرد و معلوم هایدیم ایشده مقضای امر و اراده شما از او ز کافه معارف سلطنت سینه بزرگ انقاده و انجا و در
 دوتنه عدوه لیاقت ایلدیز مسنده را علیه فالری حالده باشا اید او نه بشیک فروری مسکن قییده احاطه و کلمه تقصیر
 منکب غیر مایه فالریه بالی بره اکاکوره کویرینه ایتبار ایشده

شونکو کرمانو موبانو قدرنلو و فتحیم ایشیم

برورشیافته لغت واحسام شاهانلی اولده برصدی هقرای حقدیه سندی و کبه ناشرا اولور اولده اشعه انواع الضف
 و عنایات بیایات ماکانلرینه هج برورد بیات واستحقاق اولدی و دره نکر و ناسیک ایقاسی بروره وسع و قدوره
 ها کرازم اولدی حالده محضا مقضای جدولی محدودیت سینه شاهانه و بقای خصائل بکریه بنده بروری ماکانلری اوزره
 سایه عنایتیه شاهانلرینه خدمت و مستعد اولیم خدمت صدورته عنایتک بالقبیل باجم و کالت مایوریته جبروتیه انصاف الیه
 داخله بقا دفع حضورها ایوره شکر فرود ظلال ایلرینه نچیه واحسام هجابونه ماکانلری برورد رده اولبارده اعدله مایوریت
 حادی باصه اووریته سمیت افرای حقیقه سوع و صدور بروردیه خط تریفه ایت ایف ماکانلری خواص فرای سینه شاهانه
 محمد علی بلک بنده لری وفا قبله باربع ایلدیه درو و ها کرازم فوره و وزای عظم بنده لری و بالجه ارباب مناسب قولری حاضر
 عاده لب اولای عبودیت اینه بلقبیل خارجه ناظری و سید باشا بنده لری معرفتله قرأت و تزیل الواسع و جلله بیکار فضیله
 واجبه وقت و قریضه عوده عبودیت اولدی اوزره و دعوت عمر و تنوکت شاهانه و قروفی شانه و سلطنت ماکانلری رعایت
 احتیاطی لسه صدوره و خلوص اینه ایفا و صده بیکار بنده برورد فدی ارزانه و شایانه بروردیه محاسنه و تقوات سینه ایات
 جیانیانلریک و صیبه نکر و محرف بالحق و الفصور او اقمسج اولدی و طبعی امر و فریاده معالجه نانه تا حد اولدی اوزره و کانه
 سلطنت سینه لریک حسد سینه و ششینه بالجه و کعد و ناموریه قومیه بالانقاده بیک مقدر و صریحی بقصور اولدی ه
 و عاکفه باشا قولدیه تعیین اراده سینه سهر یار لری مقضای مقصدیه اولده معاشک مقداری و کلمه تقصیر
 نچیه اراده عنایت اناده جیانیانلری منعاه بروردلریس اکاکوره اجزای اوقضا سینه ایتار فقه حقن محاط علم ارای شاهانه
 بروردیه امر و زمانه شونکو کرمانو موبانو قدرنلو و فتحیم ایشیم